

ROLANDAS MIKULSKAS

Lietuvių kalbos institutas
mikulskai@takas.lt**Statinių erdvės santykių raiška perliatyviniais prielinksniais:
*per atvejais***

Ne viena kalba turi vieną ar kelis originaliai perliatyvinės reikšmės prielinksnius, kurių konstrukcijos tam tikrame pragmatiniame ir sintaksiniame kontekste pritaikomos žymėti statinę subjektinio referento padėtį kitapus išilginės kliūties, kartais galinčios turėti ir vertikalią dimensiją:

(1) *The lavatory is **through** the yard, **over** the bridge, (and) **across** the field.*

Lietuvių kalboje tokiai vartosenai pritaikyta terastume vieną atitikmenį – *per*:

(2) *Skalbykla yra per gatvę.*

Kognityvinėje gramatikoje semantinio išplėtimo atvejai, kai originaliai judėjimą erdvėje žyminčios leksemos ar tą judėjimą presuponuojančios konstrukcijos pritaikomos statinei fizinio objekto padėčiai nurodyti, paaiškinamos per subjektyvaus (fiktyvaus) judėjimo sąvoką, kuri savo ruožtu yra pagrindžiama kognityvine **subjektifikacijos** operacija. Subjektifikacijos sąvoka taikoma tiems atvejams, kai dalis sakiniu žymimo turinio, jį konceptualizuojant, perorientuojama į subjektyviąją suvokėjo ašį. Per subjektifikaciją sakinio subjektas (trajektorius) laipsniškai praranda agento vaidmeniui būdingą veiksmo kontrolę, ji perleidžiama išorinėms aplinkybėms ir galiausiai – suvokėjui. Objektvų subjekto veiksmažodis žymėjęs predikatas dabar težymi suvokėjo epistemine nuostata. Bent dalis gramatikalizacijos atvejų gali būti paaiškinami kaip subjektifikacijos procesai. Objektvaus judėjimo procesualumui suvokti būtina kintančių trajektorius padėčių nuoseklaus mentalinio skenavimo operacija, paprastai esanti objektvaus turinio suvokimo šešėlyje, tam tikromis pragmatinėmis aplinkybėmis tampa pagrindiniu motyvuojančiu veiksmu dinaminį predikatą ar perliatyvinių prielinksnių vartojant statinei subjekto padėčiai žymėti. Tad subjektyvus judėjimas aiškintinas kaip kognityvinė operacija, kurios metu suvokėjas mentališkai kryptingai nuskenuoja (mintyse nueina) kelią, kurį presuponuoja sakinyje pavartotas judėjimo veiksmažodis ar perliatyvinis prielinksnis.

Nors lokatyvinė konstrukcijos [*per* + NP_{ACC}] vartoseną fiksuojama internete ir tarmėse, jos nerasime Dabartinės lietuvių kalbos tekstyne. Kaip atskira reikšmė, ji neišskiriama ir žodynuose ar prielinksnių aprašuose. Tačiau galima rasti istorinių ir struktūrinių argumentų, jog leksikografiniame straipsnyje ją reikėtų atskirai apibrėžti. Yra pagrindo manyti, kad kalbamas semantinis išplėtimas suvaidino lemiamą vaidmenį tolesnėje prielinksnio *per* semantiniame derivacijoje. Be subjektifikacija pagrįsto semantinio išplėtimo konstrukcija [*per* + NP_{ACC}] dabar neturėtų atstumo, veiksmo trukmės, kiekio reikšmių. Lokatyvinio šios konstrukcijos vartojimo atveju, jos presuponuojamo judėjimo (dabar suvokiamo tik subjektyviai) vaizdinėje schemoje įvyksta reikšmingų pokyčių: pirma, vietoje judėjimo kelio joje, dabar pabrėžiamas judėjimo galutinis taškas, sutampantis su lokalizuojamo objekto vieta kitapus išilginės kliūties; antra, originaliai schemoje buvęs antrajame plane pradinis judėjimo taškas dabar tampa svarbus dėl naujos – atskaitos taško – funkcijos: jo atžvilgiu ir lokalizuojamas rūpimas objektas. Atskaitos taškas numanomu atveju sutampa su kalbėtojo erdvine padėtimi ir gali būti eksplacitiškai nereiškiamas, kitais atvejais jo raiška yra neišvengiama (plg. *Per gatvę nuo viešbučio yra bankas*). Taigi sudarant bet kuriam leksikografiniam aprašui naudingą prielinksnio *per* galimų turėti reikšmių semantinio tinklo žemėlapi, į kalbamą reikšmės išplėtimą turėtų būti kreipiamas ypatingas dėmesys.

Pranešime vis dėlto dėmesys labiau bus kreipiamas ne į su konstrukcijos [*per* + NP_{ACC}] lokatyvine vartosena susijusias leksikografinio aprašo problemas, bet į taip vartojamos konstrukcijos semantinę ir sintaksinę distribuciją ir kiek ji panaši ar skiriasi nuo inherentiškai lokatyvinių konstrukcijų [*kitapus* + NP_{GEN}] ir [*anapus* + NP_{GEN}], turinčių panašią reikšmę. Yra pagrindo manyti, kad pastarosios dvi konstrukcijos gali būti vartojamos visuose kontekstuose, kuriuose nurodoma objekto lokacija kitoje išilginės kliūtis pusėje, o konstrukcija su perliatyviniu prielinksniu pasirenkama tuomet, kai norima pasakyti, kad rūpimas objektas yra visai čia pat, ranka pasiekiamas. Nors sakiniai su konstrukcija [*per* + NP_{ACC}] paprastai esti lokatyvinio arba egzistencinio tipo, iš jų reikšmės dar nėra visai pašalinta judėjimo sąvoka: konstrukcija ne tik nurodoma rūpimo objekto vieta, bet ir duodama suprasti, jog joje esantis objektas yra lengvai pasiekiamas. Galėtume sakyti, jog ši konstrukcija yra žymėta minėtų inherentiškai lokatyvinių konstrukcijų atžvilgiu.

Literatūra

- Langacker, R. W. 2006: Subjectification, gramaticization, and conceptual archetypes. In: Athanasiadou, A., Canacis, C. & B. Cornillie, eds., 2006: *Subjectification: Various Paths to Subjectivity*. Berlin / New York: Mouton de Gruyter, 17–41.
- Langacker, R. W. 2002: *Concept, Image, and Symbol*. Berlin / New York: Mouton de Gruyter.
- Langacker, R. W. 2000: *Grammar and Conceptualization*. Berlin / New York: Mouton de Gruyter.
- Mikulskas, R. 2005: Išilginių objektų predikacijos pobūdis. Subjektyvaus judėjimo sąvoka. *Acta Linguistica Lithuanica* 52, 23–39.